

ד"ר חיים חמיאל / ירושלים

ערך לימוד התורה

(א) מטרת הלימוד

(1) תורה לשמה—עדות לנצחיות התורה

בכל יום אנו מברכים "אשר קדשנו במצוותיו וצונו לעסוק בדברי תורה" או "צונו על דברי תורה" ואנו מוסיפים ומבקשים שדברי התורה יהיו ערבים בפנינו ושנהיה כולנו לומדי תורה. ועוד תפילה מיוחדת: "זתן בלבנו להבין ולהשכיל לשמוע ללמד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה", וכן צוינו על לימוד התורה ושינונה: "ושנתם לבניך דברת בם בשבתך בביתך בדרך ובשכרך ובקומך".

אהבת התורה קשורה באהבת ה' ("ואהבת את ה' אלהיך") שנאמרה לפני כן. וכן שנינו: "לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו" (דברים ל, כ) — "שלא יאמר אדם: אקרא שיקראוני חכם; אשנה שיקראוני דבי, אשנן שאהיה זקן ואשב בישיבה, אלא למד מאהבה וכו'" (נדרים סב, ע"א).

וכשם שאהבת ה' לא ניתנה לשיעורין כך אהבת התורה: "מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי" (תהלים קיט, צו), ואמרו חז"ל, "חביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שניתנה מהר סיני" (ברכות סג, ע"ב).

תאהבה מתבטאת בשאיפה המתמדת ללמוד ולשמר דבר תורה, בצימאון העז לתורה: "הוי כל צמא לכו למים" (ישעיה נה, א) — "אינן מים אלא תורה" (בבא קמא יו, ע"א). והמשילו חז"ל את הצימאון לתורה במשל נאה זה: "מה הדגים הללו גדלים במים, כיון שיורדת טיפה אחת מלמעלה מקבלים אותה בצימאון כמי שלא טעמו טעם מים מימיהם, כך הם ישראל גדלים במים—בתורה—, כיון שהם שומעים דבר חדש מן התורה הם מקבלים אותו בצימאון כמי שלא שמעו דבר תורה מימיהם" (בראשית דבה, צו, ה).

לימוד התורה בהתמדה מתוך אהבה, דביקות והתלהבות הוא תובת כל אדם. ואלה דברי רמב"ם בהלכות תלמוד תורה (א, ח—י):

"כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור, בין שהיה זקן גדול שתשש כוחו. אפילו היה עני

המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובנים — חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: 'והגית בו יומם ולילה' (יהושע א. ח). עד אימתי חייב ללמוד תורה? עד יום מותו, שנאמר: 'זמן יסורו מלבבך כל ימי חיך' (דברים ה. ט).

לימוד זה מתוך אהבה ודביקות הוא עדותו של כל יהודי על נציחות התורה, שזו התורה הקדושה "לא תהא מוחלפת ולא תהא תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו", ועל כן היא יקרה לנו ועלינו לחבבה, ללמדה ולשננה. ומפאת נציחותה, הכל בה נאה וטוב ללימוד. ואין לצמצם את הלימוד לדברים שבמעשה דווקא, שאין לנו לומדים רק כדי לדעת לקיים, אלא גם להבין ולהשכיל; — לימוד לשם לימוד הוא חובה גמורה, וזוהי הדרגה הגבוהה ביותר בלימוד התורה שאליה צריך להגיע הלומד. וכן אמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה ומצוות אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה (פסחים נ, ע"ב ועי' שם תוספות ד"ה "וכאן" ותענית ז, ע"א) — משמע ש"לשמה" עיקר. והלומד מתוך אהבה ודביקות מרגיש באושר ובשמחה הרוחניים שהוא מביא על עצמו; וכה הכריז ר' אלעזר בן שמוע: "אשריכם תלמידי חכמים שדברי תורה חביבים עליכם ביותר" (מנחות יח, ע"א) וכן "היה ר' בנאה אומר: כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים" (תענית ז, ע"א).

(2) תלמוד מביא לידי מעשה

ישנה בחינה אחרת לערך הלימוד והיא — שהלימוד מביא לידי מעשה. לפיכך שיבחו חז"ל את לימוד התורה ומנו אותו בין הדברים שאין להם שיעור, משום שנאמר: 'והגית בו יומם ולילה'. ואף כי תלמוד תורה הוא מן הדברים שאין להם שיעור, שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, הריהו גדול מהם ושקול כנגד כולם (פאה א, א), מפני שהוא מביא לידי מעשה. ערכו עולה אף על בניין בית המקדש ועל כיבוד אב ואם (מגילה טז, ע"ב).

על ערכו של לימוד התורה, משום שהוא מביא את הלומד לקיום התורה כותב הרמב"ם: "מי שלא לימדו אביו — חייב ללמד את עצמו כשיכיר (כשיבוא לידי הכרה), שנאמר: 'ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם' (דברים ה. א), וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה, מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד" (הלכות תלמוד תורה א. ג).

דברי הרמב"ם מיוסדים על מאמר חז"ל: "תלמוד גדול (מעשה), שהתלמוד

מביא לידי מעשה (קידושין מ' ע"ב). אמנם בדברי חז"ל מצאנו: "תני ר' חייא: הלמד לעשות, לא הלמד שלא לעשות; הלמד שלא לעשות, נוח לו שלא נברא" (ויקרא רבה לה ו ועי' ירושלמי ברכות א ב).
ואף כי גדל האדם והגיע למצוות, אין הוא פטור מלימוד התורה: "ואין אדם יכול לומר: כבר גדלתי ונתחייבתי במצוות, לכן אטפל רק במעשה ולא בלימוד, אלא עליו ללמוד קודם, כדי שידע מה לעשות, כמו שאמרו: 'לא עם הארץ חסיד'" (מרכבת המשנה בשם ר' חיים ויטל).
וכן כותב בעל "ספר החינוך" בהקדמתו: "ואחת מן המצוות היא עיקר ויסוד, שכולן נשענות עליו היא מצות לימוד התורה, כי בלימוד ידע האדם המצוות ויקיים אותן". ובמצוה תי"ט הוא כותב: "שורש מצוה זו (תלמוד תורה) ידוע, כי בלימוד ידע האדם דרכי השם יתברך, וזולתן לא ידע ולא יבין ונחשב כבהמה".

(ב) תלמוד תורה בסולם הערכים

תורה כהונה זמל כות, מה קודם למה? אמנם ניתנה כהונה לבחירי האומה בלבד, ואין זוכה במלכות אלא אחד בדרך; ותורה — כל מי שרצה בא ולקחה — ואף על פי כן: "גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות" (אבות ה ה). "ממזר תלמיד חכם קודם לכהון גדול עם הארץ" (הדריות יג, ע"ב; רמב"ם הלכות תלמוד תורה ג, ב).

יתר על כן אמרו חז"ל שבסולם הערכים יכול גוי לזכות ולתפוס מקום בראש על ידי לימוד התורה: "היה רבי מאיר אומר, מניין שאפילו גוי ועוסק בתורה שהוא ככהון גדול, שנאמר: 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם' (ויקרא יח ה) — כוהנים, לויים, ישראלים לא נאמר, אלא האדם, הא למדת, שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהון גדול" (סנהדרין נט, ע"א).

והוא בילקוט משלי ח מאמר, המנמק את הדעה הזאת, כי כל עצמם של שני הכתרים האלה — כתר כהונה וכתר מלכות — אינם אלא מכוחה של תורה. וזה לשון הילקוט: "בי מלכים ימלוכו (משלי ח טו) — היה ר' שמעון בן אלעזר אומר: מי גדול הממליך או המולך, העושה שרים או העושה שררה? הוי אומר: העושה שרים; כל עצמם של שני כתרים הללו — כתר כהונה וכתר מלכות — אין באים אלא מכוחה של תורה, שנאמר: 'בי מלכים ימלוכו

- 1 ועי' בסוף תוספות ד"ה "הלמוד": "דאדם שלא למד עדיין ובא לימלך אם ילמד, תחילה או יעסוק במעשה אומרים לו למד תחילה, לפי שאין עם הארץ חסיד, אבל אדם שלמד כבר — המעשה טוב יותר מלימוד".
- 2 ועי' בתוספות ד"ה "אלא האדם" על ההבדל בין אדם ("אתם קרויים אדם") ובין האדם.

וכו', בי שרים ישודו', הוי אומר, כל מי שזוכה לתורה מעלה עליו הכתוב כאילו שלשתם (שלושת הכתרים) מונחים וזוכה לכולם, וכל מי שאינו זוכה לתורה, מעלה עליו הכתוב כאילו שלשתם מונחים ולא זכה לאחד מהם."

(ג) תורה ותפילה

משחרב בית המקדש שורה השכינה במקום של לימוד תורה, בחברה שבה לומדים ואף בחברתו של היחיד הלומד (אבות ג, ב).

"אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב' (תהלים פז, ב) — דודש רב חסדא: אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. והיינו דאמר ר' חייא בר אמי משמיה דעולא: מיום שחרב בית המקדש אין לו לקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד" (ברכות ה, ע"א).

לא רק מקום לימוד ההלכה חשוב מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. — ואביי שהיה רגיל ללמוד בבית ולהתפלל בבית הכנסת, הסיק מן האמור לעיל לא להתפלל אלא במקום שהוא לומד וכן נהגו חכמים אחרים להתפלל במקום שהיו לומדים (שם, שם) — אלא אף לימוד התורה עצמו עולה בערכו על התפילה.

נראה שחשיבותו של לימוד התורה ביחס לתפילה דומה ליחס החשיבות שבין הלימוד לקיום מצוות. הלומד תורה יגיע לתפילה וידע לכוננה ולהעריכה, אין בזה משום זלזול בקיום המצוה או בתפילה, אלא להיפך — הכנה ושלב קודם והכרחי לקיום המצוות ולהערכת התפילה, כהסברת בעל "החינוך": "וזולתו לא ידע ולא יבין ונחשב כבהמה" (תי"ט), וגם הרמב"ם מדגיש שבעיון ערובה למעשה ("התלמוד קודם למעשה, מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה", הלכות תלמוד תורה א, ג).

הערפת לימוד התורה על התפילה באה לידי ביטוי בדברי ר' זירא. כשהיה ר' ירמיה מפציר בו להפסיק את הלימוד לתפילה קרא עליו ר' זירא: (משלי כח, ט) "מסיר אזנו משמוע תורה גם תפילתו תועבה" (שבת י, ע"א). קיום המצוה וכן התפילה הם צורך שעה, צורך החיים המתהווים, אולם לימוד תורה הוא ערך נצחי בפני עצמו, וכאמור ערכו בו לעדות על נצחיותה של התורה. כשראה רבא את רב המנונא שהוא מאריך בתפילה, אמר (שם): "מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה"³.

3 עיי' בחוספות ד"ה "כגון אנו"; ובגמרא שם: "תניא חברים שהיו עוסקים בתורה מפסיקים לקריאת שמע ואין מפסיקים לתפילה, אמר ר' יוחנן: לא שגו אלא כגון ר' שמעון בן יוחאי וחבריו שתורתן אומנותן, אבל כגון אנו מפסיקים לקריאת שמע ולתפילה".

(ד) תורה ומלאכה

כשם שלימוד התורה קודם למעשה ולתפילה כן הוא קודם למלאכה ולהת-
עסקות. "ר' מאיר אומר: הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה" (אבות ה, י).
לימוד התורה צריך לתפוס מקום עיקרי בחיי האדם: "דורות הראשונים
עשו תורתם קבע ומלאכתם עראי — זו חו נתקיימה בידם; דורות האחרונים
שעשו מלאכתם קבע ותורתם עראי — זו וזו לא נתקיימה בידם" (ברכות לה,
ע"ב).⁴

על כל האומניות שבעולם יש להעדיף את לימוד התורה: "אמר ר' נהוראי:
מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל
משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא" (קידושין פב, ע"א).

(ה) הבחינה המוסרית

"אמר רבא: כל הגופים נרתיקים הם, אשריו למי שזכה שיהא נרתיק
לתורה"⁵, כי במקום התורה אין החטא שרוי.
לימוד התורה מציל את האדם מן החטא ומסלק הרהור עבירה. "ר' חנניה
סגן הכהנים אומר: כל הנותן דברי תורה על לבו מבטלין ממנו... הרהורי

ובירושלמי ברכות א, ה: "תמן תנינן: מפסיקים לקריאת שמע ואין מפסיקים
לתפילה. אמר רבי אחא: קריאת שמע דבר תורה, תפילה אינה דבר תורה. אמר
רבי בא: קריאת שמע זמנה קבוע, תפילה אין זמנה קבוע. א"ר יוסי: קריאת
שמע אינה צריכה כוונה, תפילה צריכה כוונה... ר' יוחנן בשם ר"ש בן יוחי:
כגון אנו שעוסקים בתלמוד תורה אפילו לקריאת שמע אין אנו מפסיקים. רבי
יוחנן אמרה על גרמיה (על עצמו): כגון אנו שאין אנו עוסקים בתלמוד תורה,
ואפילו לתפילה אנו מפסיקים — דין כדעתיה ודין כדעתיה: ר' יוחנן כדעתיה, דר'
יוחנן אומר: ולואי שסתפלל אדם כל היום. למה? שאין תפילה מפסדת. ר' שמעון
בן יוחי כדעתיה, דר' שמעון בן יוחי אומר: אילו היונא קאים על טורא דסיני
בשעתא דאיתיהיבת תורה לישראל, היונא מתבעי קומי רחמנא דיתברי לבר
גשא תרין פומין: חד דהוא לעי באורייתא וחד דעביד ליה כל צורכיה, חזר ומר:
ומה אין חד הוא — לית עלמא יכלי קאים ביה מן דיילטוריא דיליה, אילו הוה תרין
על אחת כמה וכמה (= שרשב"י אומר: אילו הייתי עומד על הר סיני בשעה שניתנה
תורה לישראל הייתי מבקש מלפני הקב"ה שייבראו לבן אדם שני פיות: אחד
שיהיה עוסק בתורה ואחד שיעשה לו כל צרכיו. חזר ואמר: ומה אם אחד הוא —
אין העולם יכול לעמוד בו מן הדילטוריה (מלשינות, רכילות) שלו, אילו היו
שניים על אחת כמה וכמה)."

4 השוה לזה את המובא בסוף מאמרו של הרב י. היינמן (לחלו עמ' x) ובייחוד
את מחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י בברכות שם.

5 בסנהדרין צט, ע"ב תרגם כך רש"י בפירושו השני את מאמרו הארמי של רבא,
גם הערוך סירש "דרפתק" — נרתיק.

שטות, תרהורי זנות, תרהורי יצר הרע וכד', תרהורי דברים בטלים" (אבות דר' נתן פרק כ).

יצר הרע מתואר כשונאו של האדם המתאוות להכשילו ולהחטיאו ועל זה אמרו חז"ל: "אם רעב שונאך (יצר הרע) האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים" (משלי כה, כא) — מלחמה של תורה... ומימיה של תורה" (בראשית דבה נד, א).

לימוד התורה הוא האמצעי הראשון שבו צריך האדם לנקוט בשעה שיצר הרע מתגבר בו: "אמר ר' לוי בר חמא אמר ר' שמעון בן לקיש: לעולם ירגיו אדם (יגרה למלחמה) יצר טוב על יצר הרע... אם נצחו — מוטב, ואם לאו — יעסוק בתורה וכו'" (ברכות ה, ע"א).

במאבק עם יצר הרע יש לו לאדם הלומד תורה יתרון המשליטו עליו: "אמר ר' יוחנן משום ר' בנאה: אשריהם ישראל! בזמן שעוסקים בתורה ובגמילות חסדים יצדם מסור בידם ואין הם מסורים ביד יצרם" (עבודה זרה ה, ע"ב).

וכן "תנא דבי ר' ישמעאל: בני, אם פגע בך מנוול זה, משכהו לבית המדרש: אם אבן הוא — נימחה, אם ברזל הוא — מתפוצץ" (סוכה נב, ע"ב; קידושין ל, ע"ב).

לימוד התורה הוא אמצעי ברזק ומנוסה להצלת האדם מיצר הרע ומן החטא, שהרי "כך הקדוש ברוך הוא אמר להם לישראל: בני, בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין ואם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו" (קידושין שם) — "והנה פשוט הוא שאם הבורא לא ברא למכה זו אלא רפואה זו, אי אפשר בשום פנים שיירפא האדם מזאת המכה בלתי זאת (= אלא בזאת) הרפואה. ומי שיחשוב לינצל זולתה (= באמצעים אחרים) אינו אלא טרעה, ויראה טעותו לבסוף כשימות בחטאו. כי הנה יצר הרע באמת חזק הוא באדם מאוד, ומבלי ידיעתו של האדם הוא הולך ומתגבר בו ושולט עליו. ואם יעשה כל תחבולות שבעולם ולא יקח הרפואה שנבראת לו — שהיא התורה כמו שכתבתי — לא ידע ולא ירגיש בתגבורת חליו, אלא כשימות בחטאו ותאבד נשמתו. הא למה זה דומה? לחולה שדרש ברופאים והכירו חליו ואמרו לו, שיקח סם זה, והוא מבלתי שתקדם לו ידיעה במלאכת הרפואה, ניחח הסם ההוא ויקח מה שיעלה במחשבתו מן הסמים, הלוא ימות החולה ההוא! ודאי כן הדבר הזה, כי אין מי שמכיר בחולו יצר הרע ובכוחו המוטבע בו אלא בוראו שבראו, והוא הנהירנו שהרפואה לו היא התורה. מי איפוא יניחה ויקח מה שיקח זולתה ויחיה?" (מסילת ישרים פרק ה).

(ד) ארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם

בפרק השישי של אבות מנויים ארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם, 47 מהם תלויים באדם הלומד ואחד ("אהוב") הוא תוצאה של עיסוקו בתורה, מידותיו ואופיו. אפשר לחלק את 48 הדברים לפי נושאים לחמש קבוצות.

(א) לימוד	(ב) הבנה
(1) תלמוד	(1) בינת הלב
(2) שמיעת האזן ⁶	(2) מחכים את רבו
(3) עריכת שפתים	(3) מכיין את שמועתו
(4) שימוש חכמים	(ג) יחס
(5) דקדוק חברים	(1) שמחה
(6) פלפול התלמידים	(2) טהרה
(7) מקרא ⁷	(3) יישוב
(8) משנה	(4) אימה
(9) שואל ומשיב	(5) ידאה ⁸
(10) שומע ומוסיף	(6) אמונת חכמים
(11) האומר דבר בשם אומרו	(ד) מידות ואופי
(12) לומד על מנת ללמד ולומד על מנת לעשות ⁹	(1) ענוה ¹⁰

6 "כל המשמיע קולו בשעת תלמודו — תלמודו מתקיים בידו, אבל הקורא בלחש — במהרה הוא שוכח" (עירובין נד, ע"א, כל העמוד).

7 ראוי לציין שר' יוחנן מדגיש את חשיבותה של הזכירה היוזואלית ומסמך דבריו לפסוק מן התורה: "אמר ר' יוחנן: ברית כרותה היא, הלמד אגדה מתוך הספר לא במהרה הוא משכח... מה טעם? (דברים ד, ט) 'פן תשכח את הדברים אשר דאו עיניך'" (ירושלמי ברכות ה, א).

ובמנחות מג, ע"ב הובאה ברייתא: "וראיתם אותו וזכרתם" (במדבר טו, לט) דאיינה מביאה לידי זכירה, וזכירה מביאה לידי מעשה.

כן נמסר בשם ר' יוחנן על חשיבותן של הנעימה והזמרה בלימוד (מגילה לב, ע"ב): "אמר ר' שפטיה אמר ר' יוחנן: כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר (יחזקאל כ, כה): 'וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם'."

8 ר' ישמעאל (בנו של ר' יוחנן בן ברוקא) אומר: הלומד על מנת ללמד — מספיקין בידו ללמוד וללמד; והלומד על מנת לעשות — מספיקין בידו ללמוד וללמד, לשמור ולעשות" (אבות ד, ה).

9 רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה; ולא עוד, אלא שכל העולם כולו כדאי הוא לו: נקרא רע, אהוב... אהוב את המקום.

(16) אוהב את התוכחות	(2) ארך אפים
(17) אוהב את המישרים	(3) לב טוב
(18) מתרחק מן הכבוד	(4) המכיר את מקומו
(19) לא מגיס לבו בתלמודו	(5) השמח בחלקו
(20) אינו שמח בהוראה	(6) העושה סייג לדבריו
(ה) הסתפקות התמדה	(7) אינו מחזיק טובה לעצמו
וסבל	(8) נושא בעול עם חברו ומכריז
(1) מיעוט סחורה	עו לכף זכות
(2) מיעוט שינה	(9) מעמידו על האמת
(3) מיעוט שיחה	(10) מעמידו על השלום
(4) מיעוט תענוג	(11) מתיישב לבו בתלמודו
(5) מיעוט שחוק	(12) אוהב ^ו
(7) קבלת היסורים	(13) אוהב את המקום ^ו
(6) מיעוט דרך ארץ	(14) אוהב את הבריות ^ו
	(15) אוהב את הצדקות

(ז) הסגולות לקניין תורה

(1) ענוה

חז"ל הרגישו את מידת הענוה ונמיכות הדעת כתנאי לקניין התורה. אדם צריך להקטין עצמו על דברי תורה ולשים עצמו כעבד על דברי תורה (בבא מציעא פה, ע"ב) ואין דברי תורה מתקיימים אלא במי ששמים עצמו "כערוגה זו שהכל דשין בה וכבושם זה שהכל מתבשמין ממנר" (עירובין נד, ע"א), או להשים את עצמו כ"אין (סוטה כא, ע"ב), שנאמר: "והחכמה מאין תמצא" (איוב כה, יב).

התורה עצמה מסתלקת מן הגאים וממי שדעתו גבוהה. והמשילו חכמים את התורה למים: "מה המים מניחים מקום גבוה והולכים במקום נמוך, כך תורה מנחת מי שדעתו גבוהה עליו ומידבקת כמי שדעתו נמוכה עליו; ומה מים אין מתקיימים בכלי כסף וזהב, אלא בירוד שבכלים (חרס). כך תורה אין מתקיימת אלא במי שעושה עצמו ככלי חרס" (שיר השירים רבה א, יט; והשווה עירובין נה, ע"א ותענית ז, ע"א).

אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, ומלבשתו ענוה ויראה וכו'" (אבות ה, א).

(2) אין הביישן למד (אבות ב, ה)

זהו תוצאה ישירה של הענוה. כי רק מי שדעתו גבוהה עליו יסרב לשאול את חברו וביותר את מי שנראה קטן בעיניו. וגם בזה נמשלה התורה למים: "ומה מים אין אדם גדול מתבייש לומר לקטן: השקני מים, כך דברי תורה אין הגדול מתבייש לומר לקטן: למדני פרק אחד, דבר אחד, פסוק אחד, ואפילו אות אחת" (שיד השירים רבה שם).

(3) יגיעה, התמדה, צניעות והסתפקות במועט

"אם בתוקתי תלכו" — פירש רש"י: "שתהיו עמלים בתורה", והיגע בתורה סופו להבינה — "יגעתי ומצאתי תאמין" (מגילה ה, ע"א).

היגיעה היא תנאי לקניית התורה, להשגתה ולהבנתה:

"דברי תורה קשים לקנותם ככלי זהב וכלי פז ונוחים לאבדם ככלי זכוכית" (חגיגה טו, ע"א); ובאבות דר' נתן¹⁰: "נמשלו דברי תורה לכלי מילתין (בגדי משי) — מה מילתין לא במהרה אתה קונה, אבל במהרה אתה קודעו, כך הם דברי תורה — קשים הם לקנות ונוחים הם לאבד; דברי שטות דומים הם לכלי שק — מה כלי שק במהרה אתה קונה, אבל לא במהרה אתה קודעו, כך הם דברי שטות — נוחים לקנות וקשים לאבד".

על כן הדגישו חז"ל כל כך את הצורך בחזרה ושינון ("כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר" — סנהדרין צט, ע"א ותוספתא) עד שאמרו: "אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחת" (חגיגה ט, ע"ב).

לימוד התורה דורש השקעת כל הכוחות הפיסיים והרוחניים: "שאינ דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה" (ברכות סג, ע"ב) וכן "תנא דבי אליהו: לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכתמור למשו" (עבודה זרה ה, ע"ב).

היגיעה והצניעות הם ערובה לזכירה, וכן אמרו (ירושלמי ברכות ה, א): "ברית כדותה היא: היגע תלמודו בבית הכנסת — לא במהרה הוא משכח... והיגע בתלמודו בצנעא מחכים, שנאמר: "ואת צנועים חכמה" (משלי יא, ב).

וכן סיכם הדמב"ם בהלכות תלמוד תורה (ג, יב): "אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן ולא באלו שלומדין מתוך עידון ומתוך אכילה ושתייה, אלא במי שממית עצמו עליהן ומצער גופו תמיד ולא יתן

10 בהוצאת שכתר, נוסח ב, פרק לא.

שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה. אמרו חכמים דרך רמז: 'זאת התורה אדם כי ימות באהל' — אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו באהלי החכמים. וכן אמר שלמה בתכמתו (משלי כד, י): 'התרפית ביום צדה — צד כוחה' ועוד אמר (קהלת א, ט): 'אף חכמתי עמדה לי' — חכמה שלמדתי באף, היא עמדה לי. אמרו חכמים: ברית כדותה, שכל היגע בתורתו בבית המדרש לא במהרה הוא משכח וכל היגע בתלמודו בצנעה מחכים, שנאמר 'זאת צנועים חכמה', וכל המשמיץ קולו בשעת תלמודו — תלמודו מתקיים בידו, אבל הקורא בלחש — במהרה הוא שוכח".

לעגוה מצטרפת יד אה "התורה סוללייתה עגוה וכתרה ידאה" (תנחומא בראשית א)¹¹. כי מהו הערך בלימד התורה כשאינו מוכתד ביראת שמים? יראת שמים היא המפתח הפותח לפני האדם את שערי התורה: "אמר רבה בר רב הונא: כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצוניות לא מסרו לו — בהי עייל? (= במה ייכנס?). מכריו רבי ינאי: חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עביד (= חבל על מי שאין לו חצר ושער לחצר עושה, שבת לא, ע"א); "אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: מאי דכתיב: 'למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין?' (משלי יז, טז) — אוי להם לשונאיהן של תלמידי חכמים (תולה קללתו באחרים), שעוסקים בתורה ואין בהם יראת שמים" (יומא עב, ע"ב). אמנם לעגוה וליראה מגיעים מתוך עיסוק בתורה לשמה (אבות ג, א ע"ל הערה 9).

התורה אינה ירושה, אלא פרי עמל ויגיעה "התקן עצמך ללמוד תורה שאינו ירושה לך" (אבות ב, יב) ואינה נקנית מתוך חיי רווחה אלא בצער וביסורין והסתפקות במועט. "כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל" (אבות ג, ד), "במי אתה מוצאן (דברי תורה)? ... במי שמשתיך פניו עליהן כעורב" (עירובין כב, ע"א).

דרישה זו לקנות את התורה מתוך עוני וסבל נותנים חז"ל בפי התורה עצמה. "אמרה תורה לפני הקב"ה: רבונו של עולם, תן חלקי בשבט של עוני, שאם עשירים עוסקים בי יהיו מתגאים, אבל כשהם עניים, הם מתעסקים בי והם יודעים שהם רעבים ושפלים" (ילקוט שמעוני דות, רמז תקצז).

11 השווה לזה המאמר במדרש שיר השירים רבה א, ט וירושלמי שבת א, ג: "מה שעשת חכמה עטרת לראשה עשתה עגוה סנדל לעקבה: מה שעשת חכמה עטרת לראשה — שנאמר 'ראשית חכמה יראת ה', עשת עגוה סנדל לעקבה — שנאמר 'עקב עגוה יראת ה'".

(ח) יחס ההישג ליגיעה

מה יש בכוחו של האדם העוסק בתורה להשיג ולהספיק בימי חייו: היכול אדם לומד שכבר גמר לימודה, היש סוף וסיום ללימוד התורה? או העיסוק בתורה הוא "הדרך" שאין לו קץ? אמנם עמל רב יש להשקיע בלימוד התורה, אבל להישג אין סוף. על כך אנו למדים מדבריהם של ר' אליעזר, ר' יהושע ור' עקיבא. "ר' אליעזר אומר: אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים וארץ מגילות וכל בני האדם לבלרים, אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי; ואני לא חיסרתיה אלא באדם שמטביל מכחול בים. ר' יהושע אומר: אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים וארץ יריעות וכל בני אדם לבלרין, אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי, ולא חיסרתיה רק באדם שמטביל מכחול בים.

רבי עקיבא אומר: אני אין בי כוח לומר כמו שאמרו רבותי; אלא רבותי חיסרוה, ואני לא חיסרתיה אלא כמדתי באתרוג, — המריח נהנה והאתרוג לא חסר וכמלא מאמת המים (= ממצין), וכמדליק מנר לנר" (שיר השירים רבה א, כ).